

Ojata ejiza okupima eselea agupi be

**OTITA EWAKOKORU ECETA AFRIKA NI DRIWALA
'BA ADANI, DRIWALA FEZA OKUYINI RI BE**

OTUTA MAPUTO NIRI
EGATA O'DI OKU MA DRIWALA OCUZU AFRIKA SI RI

Ministry of Gender, Labour and
Social Development (MGLSD)

EMBA MUDRI NI ALU 2011

**OTITA EWAKOKORU ECETA AFRIKA NI DRIWALA 'BA
ADANI, DRIWALA FEZA OKUYINI RI BE**

OTUTA MAPUTO NIRI
EGATA O'DI OKU MA DRIWALA OCUZU AFRIKA SI RI

Amuti Okuyini Uganda siri (Uganda Women's Network)

Eyo angiri ri: Suru Uganda ni 'diyi woro driwala isu e'yo eselecoza oku pima eselea agupibe 'diyi si

Geri niri: 'Bani ecozu e'yo o'bini yini ti ecizu geri otuzu robia okutasi, azingaza tualu risi, azingaza kilili ri onizu, e'yo otuza ma ale nyazu dika o'bi yi oruzu ojata ejizu esele coza oku pima eselea agupi be ria.

Otuta e'yo nde ma azakozuri

- Obi oruza otuta azi ngazu ri otuzu
- Ti ecita e'yo ndundu 'diyi si
- O'duko ndundu 'diyi ma okuza dika ayuza
- Okpo siza okalamvu ndundu 'diyini azi embaza be.

E'yo bani 'du okporu 'diyi

- Inzita 'ba eselea ri
- Ava azini ri
- Azingaza ocekokoru 'di
- E'yo robia ayuza otizu kpi ri
- E'yo azi ma e'yo ecezu mbgo ri
- E'yo ada ngaza
- Inzita dika ori munguniri
- E'yo liza adari

Awa'difo Feza

UWONET le awa'difo fe asi alusi 'ba osisia 'di otupirini. Le vini azi amuti 'Coalition on Violence Against Women Kenya' (COVAW) pini nga "Solidarity for Afrikan Women's Rights (SOAWR)", ni nga ri oyu indi. Amuti 'diyi otundra osisia 'di ma esele okorini.

Awa'difo angiri ri vini mu amuti UNFPA ni Uganda atita yini fe osisia 'di otuzu gamete Uganda ni ri pima ti ecita UNFPA berisi.

Otuta buku aleari

Awa'difo Feza.....	1
E'yo drile ri.....	4
Otita 'bani 'ye maputo ari i ika a'dusi?.....	5
Otuta Maputo Ari, Esele Azita Wudrikulusi, Okuta Angu Gwara Nirisi, Dika Kari Ndundu Ri.....	6
Otuta 'diri a'duni?.....	8
Otuta 1: E'yo ma efi eceza.....	9
Otuta 2: Eyo opendu ejizu oku marua ri atrizu.....	9
Otuta 3: Inzita fezu 'ba ada ni.....	10
Otuta 4: Driwala 'ba ada ma idri ni, inzita dika ageiteza be.....	10
Otuta 5: Adriza anyo ejipi 'ba ada marua ri atrizu (ekile oku ma agele oliza, dika kali ndundu anyo fepi oku ma rua ri).....	11
Otuta 6: Aku siza.....	11
Otuta 7: Awata, esele coza dika aku ereza geri kotiarisi.....	12
Otuta 8: Ecota e'yoliza adari esuzu dika ageitema azita niri.....	12
Otuta 9: Driwala ofizu e'yo agbatarani dika e'yo amaza.....	12
Otuta 10: Driwala asianzuni.....	12
Otuta 11: Ageiteza okuyini a'di aleari.....	13
Otuta 12: Driwala onita esuzu azi oniza be.....	13
Otuta 13: Driwala e'yo lonyi esuzu dika aata o'biyini mukeri.....	14
Otuta 14: Driwala alata ni dika e'yo iecipi anzi tizabe ri.....	15
Otuta 15: Driwala ovuzu nyakabe sawa driari.....	15
Otuta 16: Driwala aazu aku ala ma alea.....	16
Otuta 17: Driwala e'yo egazu piri kali surunirisi.....	16
Otuta 18: Driwala alata kililiru dika angu aazu ri otuzu kilili.....	16
Otuta 19: Driwala anguezoza otuzu ewule ri.....	16
Otuta 20: Driwala awuziniri.....	17
Otuta 21: Driwala ecoza avuta 'duzuri.....	17
Otuta 22: Ageitema a'daru oku mbazoo rurini.....	17

Otuta 23: Ageitema a' daru oku acoza 'diyini	18
Otuta 24: Ageitema oku e'yo ni esura 'diyini	18
Otuta 25: E'yo otuza kala 'diyi.....	18
Otuta 26: E'yo 'di ma 'yeta, dika pamvu ni andriza.....	18
Otuta 27: Efi eceza.....	19
Otuta 28: Dri tiza pi otuta nde ma atiza be.....	19
Otuta 29: Otuta nde ma ayuza.....	19
Otuta 30: Otuta 'di ma ojaza.....	19
Otuta 31: Otuta nderi ma omgbo sasiri.....	19

E'yo drile ri

Uganda Women's Network (UWONET) ni amuti e'yo oyupi, dika agbatara 'gbapi e'yo amuti ndundu okuni Uganda ri I. UWONET ma memba yi amuti okuni Uganda a'diyi, ba asisile esupi ra'diyi azini amuti ndundu 'bani ru ofi Uganda a ra 'diyi. Eri ma aku ambu ri Kampala a - Uganda.

Otuta otita Afrika ni azita 'ba ada ma driwala dria okuyibe omvele otita Maputo ni, bani o'ba mba mudrini alu eli 2005 siri, E'yo 'di fe okpo okuni ti suzu eyo suru dricezuria azini drileba awazu trotro okupima eselea agupibe suru ma alea, geri dricezani ci, dika geri aku ezozurisi indi azini e'yo suru azirima alea oku ma agele lisuri atrizu. Ru niri vusi, otita 'di amuti ambu Afrika niri ati eri kilili. Otita Maputo niri 'yo e'yo okporu azi okuyini eco ye adriza aku eseleasi Afrika ri ojazu; E'yo otuta 'di ni 'du okporu ri eci i; 'bani badria 'duzu alururi, aata asi anjurusiri, aata inzitasi 'ba eseleari, e'yo ada yezui ri, ti-ecita tualuri azini tisuza opeta opeza ma aleari otizu geri ecozu oku ma pari otuzu anguezoza ma alea.

Otita 'diri e'yo angirini okuyi ma azakozu ri otu azakozu esuzu geri okpofeza okuyinirisi, dika esele coza okupima eselea agupi beri omvizu. Otuta 'di ati azita 'yoza wudrikurusi 'baendi ma dria ria, asisileniri o'bi ma azakozu azita ci oku yima okpo erezuri onizu dika vutini obizu. Azita 'di nje mgbo kini azita 'diyi 'badria ni vutini obini, 'ba econi eyima eselecoku azini icikiru azita azi wudrikulua 'diyibe ra- ekile dria Ayota wudrikulusi inzita fezu ma dria niri (Universal Declaration of Human Rights), Azita otile 'ba ti oti'ba anguezozu ri ma tambazuri (International Covenant on Civil and political Rights), azita otile e'yo okalamvuni, suru ezozani dika e'yo aku eseleasiri ma tambazuri (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), azita enzamatara okuyima ruari omvivuri (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women), dika, azita Afrika ni anzi ma ageiteza otuzuri i, azita azi Afrika a, azini suru azinama alea 'diypie dria.

Esele azita osile 'di ma alea, osisia esule e'yo mbelesi ecozu e'yo onizu otuta o'biyini eco oni azita ndundu ma dria 'diyi ma dria. Esele 'di ecevini ecita otita 'diyi ma eselea azita azi 'diypie ri indi. Geri 'bani ecozu otita 'diyi ayuzu kotia, dika azita 'diyi osuzu azita suru niri ma alea o'bi yi ma azakozu ti 'ba aku eseleasi ri ni eco vararisi.

Rita Aciro Lakor
Amuti Drile (UWONET)

Otita ‘bani ‘ye Maputo ari i ika a’dusi?

E’dozu ‘bani onizu kini okuma driwala e’yo ‘ba ‘du were ozita otile ri ma alearisi, otita o’dini ‘ba otu engazu azita driwala fepi o’biyini ri ma alea sile eli 1981 risi.

Otita Afrikani driwala o’biyini ri, ‘ba otu agberi suru ma e’yo/adriza zozu Afrika ari ni esele cozu angua aziri be rarisi. Otita ‘di ecini lu i azita ‘diyibe a’dule ku, te ecevini azita ‘diyi ma dria aziniri be indi. Otita ‘diyini tro azita bazu gamete ndundu ‘diyi ma dria dririma okuyini esu ri dria azita cizu trotro azita wudrikulua rile rati (kalafe 2, 3 pi 18), mani azita e’yo iecipi kali akuni ndundu ‘diyibe ku, eyini tro driwala fezu okuyiniku ti. E’yo ‘dima vuti drazu, ‘ba esu eri orodriru e’yo otita ‘dima aleari o’bazu azita nderi ma alea, ojata ejizu geri bani okuyi ki ‘duzu Afrika ari ma e’yo amazu beni. ‘Di ecolu agberi ‘bani ayota 66 otita ‘di ma aleari esuzu azita nde ma alearia, okpo fezu azita o’ba ‘bori ma alea.

‘Bani tro nizura kini okuyi nga kiri drici ayota yi ombe pi e’yo ndundu yi ‘yepi eyima rua risi, otita Maputo niri ‘ba otu geri fezu azi ‘bani nga’bori ma pa ‘bazu wala e’yo acepi driwala okupiniri otuzurisi.

Kari drile ndundu ori’ba amuti OAU ni ria mba asia eli 1995, amuti eyini 31 vurisi, Addis Ababa – Ethiopia a, otuki azita AHG/Res.240 (XXXI), ayota ‘ba azita osipi driwala ‘bani otu idri otuzuri ni ijuzu kpi oku Afrika ari atizu. “di ma vutia, ‘ba out otuta, karani okporuni pezu agberi driwala okuyini ri ma vuti obizu ‘ba azita osipi ‘diyi pie. Azi karani nde vuri ma alea, eri azita ‘diyi ma alenjezu kilili dika e’ ecizu otuta otule Otita Afrika ni ‘dibe.

Eli 1995, amuti ndundu ‘diyi riki e’yo otuta ‘di ma ale nyazu. Okuta ‘diyi ma azi ‘yeru Lome a aziniri ‘yeru eli 1998 pima eselea 1999 Banjul a, Dakar azini Kigali a.

Emba mudrini alu eli 2001, okuta oko minista pini ‘ba onitabe e’yo ‘dima aleari ‘yeru Addis Ababa kokobi okori otuzu, dika agbatara gbazu otuta ‘dima dria. Okuta minista ndundu ri ma eselea ondoa ‘bayipie irizu ‘yeru emba na si 2003, aleania, kokobi okori madria ‘ba nje e’yo sawa ezu, dika agbatara fu aleania angiri te vini, anjenjea aleani ri otu ira. Kari drile ndundu Afrika ari eciki ti Maputo a mba aziri,

eli 2003 si tiecita eyini elivusiri ma alea. Tiecita 'dima alea, atiki e'yo otuta Afrika ni driwala 'ba adani kaniku okupini rima e'yo otuzu.

Otuta 'di 'ba e'do ayu emba o'du 25 mba 11, eli 2005, deri kari afrika ni 15, 53 ri ma alea ri tiki dri otuta 'di ma dria 'bo. Uganda ti dri otuta 'di ma dria mba o'du 22 mba 07, eli 2010, gamete o'bi otuta 'di osu azita aku eseleasi ri ma alea ra.

OTUTA MAPUTO ARI, ESELE AZITA WUDRIKULUSI, OKUTA ANGU GWARA NIRISI, DIKA KARI NDUNDU RI SI

Amuti wudrikulu si'di aiki e'yo iecipi eselecoza okupima eselea agupiberi atrizurira engazu sawa kari wudrikulua ri ni eyi ecizu (United Nations) rurisi eli 1945. 'Ba osu 'di ma e'yo 'di amuti karini wudrikulusiria. Amuti 'diyi ma otita azita driwala fezu 'ba adani sile 1948 ma alea esele azi 'bani otu iecipi wurua agupivusiri, kaniku okuvurisi ni yo. Azita iri 'diyi 'ba ati eli 1966, alenia 'ba oga ayamatarara si, 'basi azita e'yo eselecoza oku pima eselea agupi beri atrizuri 'bazu okporu; alenia, kari alualu ti dri e'yo nde atiza. Otuta driwala ni, 'badria nezu trotro, inzitafezu 'badriano trotro 'di 'ba otu eri otuta Maputo niria ra..

Azita ayamatarara ndundu okuma rua ri atrizuri (CEDAW) 'du pari ambu e'yo oku ma driwala ejizu mgbo driwala 'badria ni ri ma alea. Otuta 'di ece aata trotro ri ma efi, 'ba eco eri ati ngonigoni, 'dileria, oti azita wudrikulusi oku ma dria ri, te vini fe drileba driwala 'diyi ayuzu.

Azita namba 1820 sile amuti Kari nyakuari dri asianzu tambapi mba 6, eli 2008 o'ba okpo otuta 'di ma esele 11 ma alea tambaza oku yiesu'ba e'yo a'diruri ma alearisi. Otita 'di o'bi e'yo iecipi okuyi obizu ezoanzi be okposi ri nezu e'yo amburu wudrikulua asianzu ejizu tambaza be. Okuobiza okposi ri pi geri ndundu 'bani okuyi enzazuribe 'ba la eyi azita onyoza e'yo iecipi a'dibe kaniku candi fele 'ba adani riru. Te e'yo 'di 'ba 'du vini trotro 'ba ada o'diza efikoko ru pie alu. Otita 'di ai 'di memba amuti kari wudrikulua 'diyi e'yo cirri 'yezu yima okpoa enzamatara 'diyi atrizu dika dririma fezu kari atrita 'di ogapikuri dri sawa dria.

Otita Afrika ni driwala 'ba adaniri 'ba osu e'yo kpi eselecoza atrizu sile esele 2 pima alea esele 18 be, kari ndundu 'diyi aizu e'yo okuyi yazundu ri ogazu dika driwala okuyini ri matambazu okporu ekile ecele atita ndundu, dika azita ndundu wudrikulua ri ma alea. Otita 'diyi 'ba oti eyi esele 1 pi 2 be otita Maputo niri ma alea e'yo okuyi ya zu ndu ri ecezu kpiri dika adriza 'di atrizu.

Azita kari Uganda ni sile 1995 ri ece kilili kini 'badria eyi trotro azita pala; esele 21(3) ma alea ece opendu ma efi alea geri 'bani 'ba eselecozu agberi ovuzu okuni kaniku agupinirisi, dika erini esele coza 'di ma efi bazu kilili kurisi. Azita 'di nje kilili kini ovuta trotro dika opendu koko 'badria siri ma alea eceta opendu atrizuri pi kali aku eseleasi iecipi driwala 'ba adavuribe ma ovu indi. Gamete Uganda vuri otu azita ndundu e'yo okuyi bipi 'di otuzu, te eyima 'yeta a'dari suru azi'di ogakisi. Opendu okuyima ruari kiri 'baeselea angiri, dika e'yo ni idiru adriza iecipi kali suru ndundu niriberisi, atapamvu vuti o'bizabe dika ngiringiri ndundu ebipi akuyi erepi pari tre ma alearisi.

Azita Uganda ni 'badriani drileba fepi trotro sile 2007 siri ma alea otuta aziniki yiecipi azita 'dibe dika azita ndundu wudrikulua 'diyi suru kala ndundu 'diyibe indi. Azita 'di ece kini opendu geri azisi 'baeco efini ece kini; geri bani e'yo kuzu akasi, 'bani azita otizu, bani o'bi ma dricezu, 'bani e'yo ndundu 'yezu, 'bani e'yo ndundu otuzu agberi 'ba aziyi kuzu amve akasi kaniku drileba ogazu o'biyini, kaniku suru azini geri azivusi, kaniku driwala eyini esuzu trotro 'ba azini'dile agberi eyini ovuzu okuni kaniku agupini risi.

Otita 5 otuta 'di ma aleari otiru azita iecipi oku ma agele olizu (Female Genital Mutilation - FGM) be sile 2009, otu geri azita osizu e'yo okuyima agele lizu ri ogazu, dika 'ba e'yo 'dileri 'yepiri otizu kotia dika 'ba e'yo 'dini esuri ma tambazu.

Otuta azi ni muria drile azita azi'diyi ojazu driwala okuyini 'di matambazu azita ndunduyisi ekile azita aje pini awatabe.

Otuta Maputo niri nitro geri ndundu otuzu wudrikurua, dika nyaku kala amveleruri ria e'yo oku ma driwala atizu, eri nga atita fe okuyini ezuanji be Afrika kala e'yo kali ni suru ma aleari ma talasi.

Otuta 'diri a'duni?

Otuta 'diri 'ba awa eri esele na si:

Esele otuta 'diniri

Esele okori: Oku e'yo 'bani oti otuta 'diniri traigeri otuta wudrikuruari pi suru amveleleruari be e'yo I ecipi okuyima driwala be ri ma dria.

Esele irizuri: Oti e'yo otita 'dini eco out kpi ri.

Esele nazuri: Oku ayeta otu 'diyi, dri otita be ecozu otuta 'diyi osuzu suru 'dima alea otuta ojata ejizuri pie.

1. Driwala o'bini tiecizasi dika agbatararisi
2. Driwala e'yo lonyi isuzurisi dika e'yo suru ma kali nirisi
3. Driwala geri angu ezozuri pi asianzu be.
4. Driwala e'yo iecipi anzi tiza be dika aata agupi pima eselea okube ria

Driwala 'bani atira 'diyi 'ba otiyi esele su alea:

- **Otuta 1:** E'yo ma efi eceza
- **Otuta 2:** Eyo opendu ejizu oku marua ri atrizu
- **Otuta 3:** Inzita fezu 'ba ada ni
- **Otuta 4:** Driwala 'ba ada ma idri ni, inzita dika ageiteza be
- **Otuta 5:** Adriza anyo ejipi 'ba ada marua ri atrizu (Ekile oku ma agele oliza, dika kali ndundu anyo fepi oku ma rua ri).
- **Otuta 6:** Aku siza
- **Otuta 7:** Awata, esele coza dika aku ereza geri kotia siri
- **Otuta 8:** Ecota e'yoliza adari esuzu dika ageitema azita niri
- **Otuta 9:** Driwala ofizu e'yo agbatarani dika e'yo amaze niria
- **Otuta 10:** Driwala asianzuni
- **Otuta 11:** Ageiteza okuyini a'di aleari
- **Otuta 12:** Driwala onita esuzu azi oniza be

- **Otuta 13:** Driwala e'yo lonyi esuzu dika aata o'biyini mukeri
- **Otuta 14:** Driwala alata ni dika e'yo iecipi anzi tizabe ri
- **Otuta 15:** Driwala ovuzu nyakabe sawa driari
- **Otuta 16:** Driwala aazu aku ala ma alea
- **Otuta 17:** Driwala e'yo egazu piri kali suruni si ria
- **Otuta 18:** Driwala alata kililiru dika angu aazu ri otuzu kilili ewule
- **Otuta 19:** Driwala anguezoza otuzu ewule ri
- **Otuta 20:** Driwala awuziniri
- **Otuta 21:** Driwala ecoza avuta 'duzuri
- **Otuta 22:** Ageitema a'daru oku mbazoo rurini
- **Otuta 23:** Ageitema a'daru oku acoza 'diyini
- **Otuta 24:** Ageitema oku e'yo ni esura 'diyini
- **Otuta 25:** E'yo otuza kala 'diyi

OTUTA 1: E'YO MA EFI ECEZA

Otuta 'di eci i otita e'yo aleania ndundu ri ma efi ecezuri be. Otuta 'di fe eceta kilili efile opendu okuyima rua 'disi, e'yo anyoru dika arimararu 'ye oku ma rua 'diyisi.

OTUTA 2: EYO OPENDU EJIZU OKU MARUA RI ATRIZU

Otuta 'di ai kari ndundu 'diyi:

- a) Pa sozu kongolo fezu kini azita suruni 'diyi ma oti azita ndunduyi e'yo okuni pasozu agupibe trotrori otuzu kpi, dika fezu azita 'diyi ma vuti bi okporu;
- b) Azita ndundu e'yo kali ni suru ma aleazu; ekile e'yo arumadriru, kaniku anyo fezu okuyini 'diyi otuzu, dika eyi atrizu ra okuyima aata otuzu beni;
- c) E'yo okuyima esele coza agupibe ri ecizu otuta e'yo egaza/otuta ejizu azita siza ma alea, otuta angu ezozuri ma alea dika e'yo 'bani 'ye ri ma alea woro indi;
- d) Otuta ejizu pari 'bani opendu ecezu okuyini geri azita ma vuti bizu risi, kaniku eyo 'yezasi ria;
- e) Atita fezu eceta ndundu lepi opendu okuyi ma rua ri atrizu.

‘Ba ai kari ti eci’ba diyi ojata ejizu o’biyi ma aata dika kali suruniri otuzu adriza geri okuyima aata agupiberi nezu onita gerisi, geri e’yo fezanirisi dika otuta e’yo egazurisi e’yo arumadriru, okpo ecezasi ri atrizu aku eseleasi.

OTUTA 3: INZITA FEZU ‘BA ADA NI

Otuta ‘di ati driwala oku alualu ni eri nezu inzitasi, erini drileba fezu ima ongulupi ezozu dika erima ageitezu e’yo aramunisi kaniku enzamatara geri anyo fezu okuyini ali o’bazasi kaniku edematara si.

OTUTA 4: DRIWALA ‘BA ADA MA IDRI NI, INZITA DIKA AGEITEZA BE

Otuta ‘di ma alea, oku alualu ma driwala ci inzita esuzu idri i nisi dika ageitema idrinisiri;

Nezu kini e’yo otiza ‘diyi efi ka okuyini, suru ti eci’ba ‘diyi nga;

- a) Azita ndundu ci e’yo arumadriru ‘diyi ogazu okuyi ma rua aku eseleasi, dika o’bi alea;
- b) Otuta ndundu ‘diyi atizu e’yo ‘diyi atrizu, panga fezu dika geri ndazu arumadri ‘diyi atrizu woro okuyima ruarisi te;
- c) Mile ‘bazu ngiringiri okuyi ma ruari onizu dika eyima efikaza vazu ani ecozu geri kpiri otizu e’yo ‘diyi atrizu te;
- d) Onita asianzuniri oyuzu ecozu kali aku eseleasi dika adriza ndundu surari otuzu ani ngiringiri okuyi ma eseleari atrizu beni.
- e) Geri nda panga fezu ‘ba arumadri kaniku anyo fepi okuyini rini, kala nia otuta ndundu otu oku e’yo ‘diyini esuri ma aza kozu;
- f) Geri nda azakoza ndundu ‘diyi otizu tualu ecozu okuyima azakozu;
- g) Atrita ejizu dika ogata ‘bazu okporu okuyi olizu suru amveria dika ‘ba e’yo’di eji’ba ‘diyi tozu kotia ecozu oku e’yo ‘diyini esu ri ma agei tezu;
- h) Atrita ejizu e’yo okuyiki ayuzu onita onizu eyima atita kokorurisi;
- i) Atita fe sende trazuz, kaniku afa ayuza ndundu ‘diyi otizu e’yo ‘diyi ‘yezu ‘yetasi, dika eyima vuti ondrezu ecozu anyo/arumadri okuyima ruari atrizu;

- j) Nezu kini suru anga kiri 'ba e'yo ezapiri tipiri, feki panga aluri oku okporovuru kaniku oku anzi endru piri ni ku;
- k) Ne kini okuyi agupi be driwala eyiniri ayu trotro eyini aazu juru angua ti, ageitema 'bani fe eini dika geri eini azakoma esuzu 'di ngani eiojaku azita juru tambazu ria.

OTUTA 5: ADRIZA ANYO EJIPI 'BA ADA MARUA RI ATRIZU (EKILE OKU MA AGELE OLIZA, DIKA KALI NDUNDU ANYO FEPI OKU MA RUA RI).

Otuta 'di ma alia, kari tieci'ba 'diyi nga fe 'ba adriza aku eseleasi anyo ejipi dika drileba ogapi okuyini driwala zuzu ri atri ra kaki ei eci azita a'ile wudrikurusi be ku ria.

'Ba ai kari ti eci'ba 'diyi e'yo oyuzu o'biyini e'yo onizu e'yo'yeza anyofepi 'diyi madria; agbatara 'bazu azita o'iyi madria dika azita nde ma vuti o'bizu kpi e'yo iecipi okuyi ma agele olizu 'diyisi, dika azakoza aropile, atita kotia 'dika asi omiza fezu 'ba e'yo 'dileri ni esuri dri; ageitema fezu oku e'yo 'dileri ni eco esu 'diyidri dria.

OTUTA 6: AKU SIZA

Otuta 'di fe okpo driwala esuzu trotro okuyidri agupibe aku siza alea. Otuta 'di ai kari ti eci'ba 'diyi azita sizu ecozu fezu kini 'bale 'ba aku si'ba 'diyi ma eriki ei eyima eslea kaki eli 18 ni ali'boria. Otuta 'di ativini driwala okuyini ago jo ti treria ri indi. Le aku siza ma eci i koko bi dria dika 'ba ma ofi bukua ikile azita ni ati rile.

Drileba 'diri 'bafe okuyini agupibe trotro geri eini lezu ecita nderi otuzurisi dika pari aku nderi sizuri pezu. Oku agojo tiari ma driwala ci, ima ru ayuzu kaniku suru ojazu iasini lerisi. Suru anji eini tiri ma dria, ei e'yo nje trotro iritasi.

Otuta 'di fe vini ecita 'di ma alea okpo asisile aku ezozuri otizu tualu, ageiteza fezu dika onita fezu anjidri, vini okuyini drileba esuzu lonyi eini esuzu ceni dika ayuzu eini lelerile.

OTUTA 7: AWATA, ESELE COZA DIKA AKU EREZA GERI KOTIA SIRI

‘Bafe okuyini agupi be okpo ecozu pasozu kpi aku erezu kaniku aje anjuzu geri kotia si, aleaniasi azita koti niri ninga eima dria mile so anzi ma agei tezu tualu dika mali eini esu aje aleasiri awazu tualu.

OTUTA 8: ECOTA E’YOLIZA ADARI ESUZU DIKA AGEITEMA AZITA NIRI

Otuta ‘di ati a’daru kini okuyi agupi ‘be azita pala alu, ani ei nga ageitema esu orodri be azita pala alu. E’yonisi, kari ti eci’ba ‘diyi nga fe; okuyi drileba esu azi ndu ndu kotiasi kaniku azita otiriasi ‘diy esu ecozu fezu eyini azakoza esuzu dika onita esuzu driwala okuyini ecozu eyima idri ocezurisi.

Fevini kini, okalamvu azita oti’ba ‘diyi ma okpo ca kilili azita ‘diyi ma efi ecezu dika nezu kini eyima vuti o’biza ni aci azita nilerile. Otuta ‘di ati vini otuta azita openduru okuyima rua ‘diyi ojazu te ecoza driwala okuyini ri ma ageitezu beni.

OTUTA 9: DRIWALA OFIZU E’YO AGBATARANI DIKA E’YO AMAZA BE RIA

Otuta ‘di ondu driwala okuyini tisuzu kilili e’yo voti ‘bezuria azini geri e’yo amazu agbatara alea, otuta ‘di ai kari ti eci’ba ‘diyi okuyi atizu fizu dika eima o’duko ecezu madala ndundu e’yo amazuria.

OTUTA 10: DRIWALA ASIANZUNI

Okuyima driwala ci aazu asianzu ci dika ti ecizu asianzu oyuzu tisuzu e’yo dria asianzu atipiria. Kari ti ecipi ‘diyi nga fe okuyi tisuz otuta ndundu onita asianzu ni kaniku ngiringiri atrizu dika asi ambiza ejizu ngiri ngiri vutia angu ezoza. Ageiteza ‘di ‘bavini fe ‘ba juru ru angu ndapi ‘diyi dri, ‘ba a’di ni ofu aku eseleasiri be, aleania ndeni okuru ‘diyi.

‘Ba ai kari ti eci’ba ‘diyi sende ayu marani rua a’di e’yosi ri omvi zura eri ojazu angu siza ni ageitema okuyini ri be.

OTUTA 11: AGEITEZA OKUYINI A'DI ALEARI

Otuta ‘di oti e’yo okuyini ezuanzi be ovuzu okpokokoru pari a’dini ri ma aleari. Otuta ‘di ai di ani kari ti eci’ba ‘diyi o’bi a’diaku ‘diyi, juru’ba angu nda’ba ‘diyi, ‘ba imvi’ba ‘diyi, dika ‘ba ngiringiri ni ovu eivile akua si te ‘diyi ma agei tezu e’yo anyo ru ndundu ‘diyisi. Ati vini kini, e’yo ‘dile ‘diyi ka i ‘yera, ‘ba nga eri ‘du ezataru ‘ba ada ma rua geri a’diarisi, ‘ba e’yo ‘dileri ‘yepiri le ma omve eri koti ambu ri ma drilea ezata ‘di omvizu. Aku ambu suruari le ma ne vini kini anji nyiri, te vini enzuanzi ili 18 ma vutia ‘diyi ma su ki ti ngiringiri ‘dile ri ma alea ku, dika ma ayu anzi njiri marani a’dini riruku

OTUTA 12: DRIWALA ONITA ESUZU AZI ONIZA BE

Otuta ‘di ai kari ti eci’ba ‘diyi geri ci ri otizu kini opendu geri ndundu si okuyi ma rua ecozu drileba atrizu eyini geri onita esuzurisi kaniku azi oniza siri ogazu te. Ali vini mbgo kini, ageitema ezuanzini ali ndaza ndundu ekile ali o’baza pile ‘ba ma atri ra dika e’yo nde ‘ye piri ‘ba ji koti drilia.

Ativini geri zizu mbgo asi omiza fezu azakoza be oku e’yo ‘dileri ni esu ati zu indi.

Otita ‘di ai vini e’yo imbata fezu esele coza okupima eselea agupi be ri dria driwala ‘ba adaniri be pari dria embata ni ria, ikile imbapi kosia, vini e’yo azi esele coza ecezu geri bukua risi, e’yo oyuzo oli alearisi ‘diyi ogazu si. Otuta ‘di ati imbata okuyini geri azi oniriari trai onita munduvurisi chuma o’di ‘diyi pima ayuza be, dika fezu kini ezuanzi ki awi sukulua onita oni madala onita ni ria woro, ovuni ofuzu aga ku.

OTUTA 13: DRIWALA E'YO LONYI ESUZU DIKA AATA O'BIYINI MUKERI

Otuta 'di oru suru ti eci'ba 'diyi okuyini drileba fezu azi ngazu trotro. Aleania indi, geri mgbo azi esuzu ri i, driwala musara nyazu ekile azita ni otirile, sende erezu eyini kilili azi ma ongbo vusi dika 'ba sizu azia dika azi otuzu kaniku ofuzu geri kpi risi. Okuyini 'ba fe driwala azi eyini le nga ri pezu eima tambazu arimatara 'ba azi fe'ba ri ma e'yo si.

'Ba oru vini kari 'diyi afa dria okuyini 'ye geri azi ngazasi kaniku lonyi ndazasi ri atizu okposi aku eseleasi trai geri otuta 'bazu kpi e'yo 'dile 'di ma agei nezu beni.

Atiza eli were ndeni ecozu azi ngazu ri otuta 'di otu ra dika oga vini azifeza 'ba anga odekua ru 'diyini de eyima eli ca anga ku risi. 'Di atri e'yo anzi nyiri ayuzu azi ngazu ei ofekokoru risi – angiri niri so mile ezoanzi nyiri dria. Otita 'di fe vini egata kini azi oku yini

nga aku alea 'di ma orodri otizu ikile azitia ri le, sawa kuzu eyini ovuzu okporovuru risi, kaniku osita ma vutia dika musoro lizu eyini ekile agupi le.

Fevini kini, eri ayota ti'ba ni anzi ezozu geri kilili risi, dika nezu kini 'ba ayuni anzi yi okuyi be pikicha ru adriza ondi 'diyi e'dazu o'biyi dri ku.

OTUTA 14: DRIWALA ALATA NI DIKA E'YO IECIPI ANZI TIZABE RI

Otuta 'di fe okpo okuyi dri anzi eyini le ti ri ma kalafe amazu, sawa eyini le anzi esuzu ri pezu, eli anzi ma eselea ri otizu dika geri eyini le anzi esuza atrizu ri pezu ni. Fe vini okpo okuyini eyima agei tezu anzo silimu le 'bani esu aata okupi agupi berisi. Otuta 'di ece driwala okuyini e'yo eyima alata dria ri onizu eyima agupi vuri be, dika onita anzi tiza dria ri esuzu indi.

Kari ti eci'ba 'diyi otiki geri ndundu nezu kini okuyi driwala eyini alatasiri esu kilili geri aro aje kilili ri ma esuza si, azi okporovu ma azakozu 'diyi ma otuza si, nyaka kilili nyaza ma embata si, embata kilili fezu okuyini anzi endruta dria risi.

'Di ma dria, ai atita driwala okuyini anzi tiza dria ri otuzu anzi ofuza atizu kala oku o'bizu okposiria, kaniku ali 'baza suru 'ba beria kaniku ayia ma edri ka eco mva aleania ri ezoku ria.

OTUTA 15: DRIWALA OVUZU NYAKABE SAWA DRIARI

Eri azi karini nezu kini okuyi nyaka rua sipi kilili ri esu dika nyaka nde ri ni cara. 'Ba a'yi Gamete dria otuta otuzu yi ala mvuzaruri fezu aku eseleasi, geri nyaka a'dizu ewakokori ecezu, angu nyaka 'yazuri e'dazu dika otuta otuzu nyaka nderi ma tambazu kilili nyaka ni ovuzu o'bi be ci.

OTUTA 16: DRIWALA AAZU AKU ALA MA ALEA

Otuta 'di ati driwala okuyini ecozu jo kilili ri esuzu aazu aku tasipiraria dika angu alatararu ria. Ecezu kini e'yo 'di ni i 'yera, gamete ni nga drileba fe okuyidri geri ide jo/aku kilili ni esuzu.

OTUTA 17: DRIWALA E'YO EGAZU PIRI KALI SURUNI SIRI

Okuyima driwala ci aazu suru alea geria kilili ruri si, dika kali ei ati'pira ria, eyini ecozu eyima egata ecezu geri suru ni aazurisi. Kari ndundu 'diyi nga geri dria otu oku ma egata 'bazu kali ndundu 'diyi ma alea woro.

OTUTA 18: DRIWALA ALATA KILILIRU DIKA ANGU AAZU RI OTUZU KILILI

Otuta 'di ati driwala okuyini aazu angu alatararu ria sawa driasi. Kari ti eciba 'diyi nga fe ti su otuta, otita dika ageitema otiza angu 'bani aazu ri ma alea. Onita o'di 'diyi 'ba nga ayu geri o'di 'diyi ayuzu okuyi atizu e'yo 'diyisi.

Ai gamete atita fezu geri e'yo o'di 'di ma esuza si, onita ndundu 'diyi ndaza si, onita 'diyi tambaza si dika geri gasia 'bezu kili risi ecozu azo ejizu aku esela ku beni.

OTUTA 19: DRIWALA ANGUEZOZA OTUZU EWULE RI

Otuta 'di ati okuyima driwala ecozu anguezoza ewuleri zuzu indi. Alenia, kari ti eci'ba 'diyi nga otuta otu nezu kini e'yo agupi pini oku be ri ni nga fi otuta dria angu ezoza ni ria ma alea nezu kini okuyi otuta 'diyi ma alea dria ci.

Gamete ni nga ne kini okuyi geri esu amvu esuzu dika lonyi ndundu ecozu drileba mari 'duzu, onita onizu, azi o'di onizu dika otita amvaleru 'diyi esu beni. Gamete ni nga vini fe kini okuyi ti su otuta alio drozu asku eseleasi ri ma alea indi, ecozu okpo fezu okuyini fizu tujara ndundu 'diyi ma alea beni.

OTUTA 20: DRIWALA AWUZINIRI

‘Ba nga awuzi ma tamba ecozu enjamatara piyi atrizu edematara be erini aaria beni; agu awuzi ru ri ni nga anzi ivile ri ma tamba agoni ka drate ria pe lu kani ka eco anzi nde ma tamba kilili ku kaniku anzi nde kaki leni. Awuzi ma drile ni nga ovu mgbo agupi ini le ri ‘duzu.

OTUTA 21: DRIWALA ECOZA AVUTA ‘DUZURI

Awuzi ni nga ovu driwala pie avuta i agoni vuri ma azi ‘duzu dika aazu andru i agoni vuria. Ka le agupi azi ‘du dika, eri nga ovu driwala ‘di pie jo nde ka ovu erini ria, kaniku ka eri ‘du bo ria. Geri azisi vini, okuyi agupi be nga ovu drile ba be eyi ma atapi ma mali ‘duzu trotro.

OTUTA 22: AGEITEMA A’DARU OKU MBAZOO RURINI

Eri nga ovu azi kari amburi ni oku mbazoo ru ‘diyi ma ageitezu, nezu kini e’yo eyini le geri rua tambazurisi, afa driadria si kaniku aata o’bi ma eseleari pi drileba esuzu azingazu eyima drisi, kaniku onita onizu ri ni nga oturu ra ecozu eyini inzita fezu dika eyima agei tezu enzamatarata ndundu ‘diyisi, opendu i ecipi elisi risi kaniku obita okposi risi.

OTUTA 23: AGEITEMA A'DARU OKU ACOZA 'DIYINI

Otuta 'di oyu kari abu 'diyi driwala 'diyi atizu okporu 'dika inzita fezu atita be oku acoza 'diyi dri indi. E'yo 'di ma alea, e'yo eyini le rua agei tezu geri nyaka si, driadria si, aata suru alearisi 'diyi nga woro otiru geri otuza azi ngaza siri si, kaniku onita feza si kaniku tisuza e'yo amaza alearisi.

Otuta 'di fevini kini 'bama fe atita ageitema be oku acoza 'diyini geri enzamatara alea risi, kaniku oku o'biza okposi risi, kaniku opendu eyini ovuzu acoza ru risi.

OTUTA 24: AGEITEMA OKU E'YO NI ESURA 'DIYINI

Otuta 'di ati egata ageitema fezu oku okporovu ri 'diyi kaniku azo alea 'diyi, oku aru joa 'diyi, oku alio ru 'diyi, oku aku dri ce'ba 'diyi, dika oku enga'ba angu jere ru 'diyi ma alea ri dri indi; ecozu eyi atizu dika eyi ma ageitezu o'bi ma alea beni.

OTUTA 25: E'YO OTUZA KALA 'DIYI

Kari ti eci'ba 'diyi nga ne kini e'yo kala ndundu eyi eci'ba agetema okuyini azakoza be 'diyi nga oturu kilili ecoza okuyi dri driwala fezu dika nezu kini enzamatara okuyi ma rua 'diyi omvirura trai geri koti ambu ria risi, azita gamete nirisi kaniku geri ndundu suru dri cezu risi.

OTUTA 26: E'YO 'DI MA 'YETA, DIKA PAMVU NI ANDRIZA

Ecoza driwala otuta 'di ni oti ri esuzu kilili, kari ti eciba 'diyi nga ne kini otuta osile 'diyi mavuti 'ba nga obi azita nile rile engazu gamete a kpere aku eseleasi, aleani 'banga vuti niri andri osisia ndundu e'yo nde ecezu ri si. 'Ba ai di Kari ti eci'ba 'diyi sende otizu e'yo ne ma aza kozu avasi.

OTUTA 27: EFI ECEZA

Koti ambu Afrika ni driwala 'ba a'dani ri amapi ri ni nga sawa driasi e'yo otuta 'di ma alea ndundu 'diyi ma efi ece ni, otuta 'di ma vata ka eca agbatara ru ria.

OTUTA 28: DRI TIZA PI OTUTA NDE MA ATIZA BE

Dri tiza otuta 'di ma alea ri ni nga awi mgbo kari ci le'ba ti eci'ba otuta 'di ma alea ra ri ni. Ka ki otuta 'di ati 'bo, buku niri ni nga mvi bili ei otuta 'di otupi suru ti eci'ba Afrika siri vu.

OTUTA 29: OTUTA NDE MA AYUZA

Otuta 'di 'ba e'do ayu 25/11/2005, deri Kari ogogo 15 omviki buku niri aku ambu ria

bo. Kari dri ti'ba emba o'du 'di ma vutia 'diyi nga o'du buku nde ni cazu aku amboria ri ayu 'odu azita nde ri ni azingazuriru.

OTUTA 30: OTUTA 'DI MA OJAZA

Kari ti eci'ba 'diyi ma azi kale otita ndundu otuta 'di ma aleari oja, ma siki kokobi aku amboria egata fezu pari eini le oja 'bazu ri ecezu. Bili ei ni nga waraga si kari ti eci'ba 'di ma azirini egata nderi ma dria o'du 30 vutia ecekokoru.

Okuta aku amboria ri ni nga ima egata fe ojata 'diyi ma dria, nezu kani ei eco ojata nderi ati ra kani ku voti beza e'yo nde ma dria risi.

Okuta 'di ka ojata 'di ai ra, eri nga i ofu azita ru o'du 30 vutia de 'bili ei kari ti eci'ba Afrika niri ti dri drinia 'bo.

OTUTA 31: OTUTA NDERI MA OMGBO SASIRI

Otuta 'di ma azi ngani esele otuta azini 'di ma aleari oga okuyini eyima driwala esuzu azita kari alea, kaniku suru amveleru 'di ma alea kpere wudrikulua ria ku.

Otuta otile 'diyi ma azi ngani otuta azi drileba fepi oku yini driwala esuzu azita ndundu kari alualu si, kaniku suru amvele ruria, kaniku wudrikulua 'diyi atri ku.

- Atita wudrikulu si driwala 'ba adani ri si, 1948
- Atita wudrikulusi driwala lonyi esuzu, kali tambaza dika suru ezota vuri, 1966
- Atita wudrikulusi driwala o'biyini ti o'dazu dika anjenjea njezuri, 1966
- Otuta kala atita wudrikulusi driwala o'biyini ti o'dazu dika anjenjea njezuri
- Otuta kala irizu atita wudrikulusi driwala o'biyini ti o'dazu dika anjenjea njezuri lepi tita 'ba adaniri ogapi siri
- Otuta geri ndundu opendu okuyima rua 'diyi atrizuri
- Otuta kala geri ndundu opendu okuyima rua 'diyi atrizuri
- Eceta ageiteza fezu okuyini anzibe e'yo ewaru dika a'di alea ri si
- Eceta enzamata oku ma rua ri atrizuri

Otuta ndundu driwala okuyini kari ti eciba ria

- Eceta Afrika ni driwala 'ba a'da ni o'biyi pie, 1981
- Otuta Afrika ni driwala 'ba ada ni o'biyi pie azini driwala okuyini Afrika ri
- Oyo otu e'yo oku ma eselea agupi be Afrika ri
- Eceta e'yo oku ma eselea agupi be ri ecipi angu ezoza be ri
- E'yo ogaza dika atrita ejiza enzamata oku pima rua anzibe

Eceta atrita ejiza e'yo 'ba ada oliza suru ndundu alea ri

- Azita ambu kari Uganda ni 1995
- Otuta drileba awazu trotro, 2007
- Otuta okuyi ma agale oliza atrizu, 2009
- Otuta ngiringiri aku eselea siri atrizu, 2010

Otupi dika ofupi ri:

Uganda Women's Network

Plot 198 Old Kiira Road Ntinda - Kampala, Uganda

Simu: +256 414 286 539

Waraga oli aliasiri: info@uwonet.or.ug

Waraga oli aliasiri: <http://www.uwonet.or.ug>